مقدمهٔ

فقه اللغهٔ ایرانی

ای. م. اُرانسکی

ترجمهٔ کریم کشاورز

مقدمهٔ فقه اللغهٔ ایرانی

انتشارات پیام

تهران ۱۳۷۹

زبان‌بلوچی به‌دو گروه لهجه‌های اصلی تقسیم می‌شود: گروه شمالی یا شمال شرقی وگروه جنوبی یا جنوب غربی (مکرانی). لهجه‌های بلوچی شمال شرقی در شمال‌شرقی کلات و لهجه‌هـای جنوب غربی در مکـران و خراسان انتشار دارد. زبان بلـوچان ترکمنستان که ازطرف‌دانشمندان شوروی‌مورد مطالعه قرارگرفته، جزوگروه اخیرالذکر می‌باشد.

لهجهٔ بلوچان ترکمنستان بالهجه‌های بلوچی که‌پیشتر شرح داده شد متفاوت‌است وبیشتر به‌لهجهٔ پنج گور (در مکران، اراضی پاکستان‌کنونی) نزدیك می‌باشد.

خط بلوچی انتشار قابل ملاحظه‌ای پیدا نکرده و فقط اخیراً تألیفات چاپی بلوچی (بیشتر شعر) وروزنامه‌ها منتشر شده.

ظاهراً بخش مهمی از ایشان درعین حال هم بزبان مادری خویش وهم فارسی‌سخن می‌گویند وزبان فارسی برای بلوچان باسواد به‌منزله زبان‌کتابت است. بلوچان سرزمین پاکستان از خط وکتابت اردو استفاده می‌کنند.

بلوچان ترکمنستان شوروی‌به‌زبان ترکمنی نیز آشنا هستند.

فرهنگ عوام ویافولکلور بلوچ بسیار غنی است ودانشمندان شوروی دربررسی‌آن کوشش بسیار مبذول داشته‌اند.

زبان تاتی

بیشتر متکلمان به‌زبان تـاتی تاتها می‌باشند. تاتها قومی هستندکه در بعضی از نواحی‌آذربایجان وداغستان شوروی زندگی می‌کنند. بخشی از ساکنان شبه جزیرهٔ آب‌شوران (ناحیهٔ باکو، سوراخانی‌وبالاخانی) ونواحی شماخی وگوبا وتوناخ‌کند ودیویچی وخیزی ودیگر بخشهای آذربایجان شوروی وهمچنین ناحیهٔ دربند وبرخی دیگر ازنواحی داغستان (کایتاگو- طبسران) به‌زبان تاتی سخن می‌گویند.

عدهٔ تاتها درکشور شوروی قریب ۱۱ هزار می‌باشد.

گذشته از تاتهای اصل یهودیان‌کوهستانی (خود خویشتن را «داغ- جفود» می‌خوانند) که درنقاط مختلف‌آذربایجان شوروی (بیشتر درگوبا وشماخی وباکو) وداغستان‌در شهرهـای دربند ومهاج قلعه و بـویناکسك (تمیرخان شورهٔ سابق) و نواحی مقدم کوهستانی (قراء کوهستانی مجالس و ممراج و خانژال قلعه و غیره) و همچنین در شهر گروزنی، سکـونت دارند نیز به‌زبان تـاتی سخن می‌گویند. طبق آمار سرشماری سال ۱۹۲۶ عدهٔ یهودیان‌کوهستانی ۲۶ هزار بوده است.

یهودیان‌کوهستانی-برخلاف تاتهاکه مسلمانند -کلیمی مذهب هستند.

در آذربایجان شوروی هم دودهکدهٔ‌کیلوار (در ناحیهٔ‌گوبا) و ماتراسی (در ناحیهٔ شماخی) وجوددارد‌که زبان تاتی درآنجامحفوظ مانده. اما درخارج ازحدود شوروی... نقاطی‌که ساکنان آنها تاتی هستند درشمال غربی ایران وجود دارد ولی معلوم نیست‌که زبان تاتی رامحفوظ داشته‌اند یانه.

همهٔ تاتی زبانان (به‌هر تقدیر آنان کـه درآذربایجان مسکن دارند) در عین حال

بزبان آذربایجانی نیز سخن می گویند. درده سال اول حکومت شوروی خطی برای آن زبان ایجاد ودر آموزشگاهها بدان زبان تدریس شد. ولی چون عدهٔ تاتی زبانان کم‌است وهمهٔ تاتها به‌زبان آذربایجانی نیزسخن می گویند- این‌کار نامناسب شناخته شد واکنون نوآموزان تاتی در مدارس به‌خط وزبان آذربایجانی کسب کمال می کنند.

ساکنان تاتی زبان داغستان از خطی‌که نخست درسال ۱۹۲۸ برپایهٔ الفبای‌لاتینی برای زبان ایشان تنظیم شد و سپس در سال ۱۹۳۸ به‌الفبای روسی تبدیل یافت استفاده می کنند.

درظرف چهل پنجاه سال اخیر کتب و تألیفات بالنسبه فراوانی به‌زبان تاتی منتشر شده: ومن‌باب مثال می‌توان اشعار ونمایشنامه‌های م. بخشی اف (متولد سال۱۹۱۰)و اشعار وداستانهای د.آتنی‌لوف(متولد ۱۹۱۳) وافسانه‌های خ.داداش‌اف(منتشردر۱۹۴۷) را نام برد. درسال ۱۹۴۰ مجموعه‌ای از فرهنگ عامهٔ (فولکلور) تاتی چاپ و منتشر شده است.

کلمهٔ «تات»، ظاهراً، درآغاز- برنژاد وقبیله‌ای اطلاق نمی‌شده‌است. وقبایل‌صحرا نشین (که اکثراً ترک بودند) مردم زراعت پیشه وتخته قاپو وایرانی زبان قفقاز راکه در تحت انقیاد خویش درآورده بودند به‌این نام (تات) می‌خواندند[۱]. حدس زده می‌شودکه ایرانی زبانان تاتی درعهد ساسانیان (از قرن سوم تاهفتم میلادی) به‌قفقاز آمده باشندو ظهور ایشان درآن نواحی باانتقال دستجات نظامی به‌ناحیهٔ دربند مربوط باشد. دستجات مزبور برای نگهبانی مرزهای شمال غربی شاهنشاهی ساسانی به‌آن خطه‌گسیل گشته بودند.

ظاهراً عده‌ای‌از یهودیان مقیم ایران‌که درآن‌زمان زبان ایرانی داشتند نیزبه‌قفقاز رفتند.

تاتها به‌تدریج ودر طی‌زمانی طویل به‌تکلم بزبان آذربایجانی گرائیدند. مثلاً حتی در سال ۱۸۷۵ آکادمیسین درن می‌نویسدکه:

«فقط سالخوردگان وزنان به‌زبان تاتی تکلم می کنند». به‌عقیدهٔ استاد ب. و. میللر جریان انتقال تاتها به زبان آذربایجانی - بویژه در شبه جزیرهٔ آبشوران - بسیار سریع می‌باشد ودر بسیاری از دهکده‌های ناحیهٔ مزبور (مثلاً درپیرشاگی ومردکان وبیلگا)در حدود سال ۱۹۲۰ فقط سالخوردگان زبان تاتی را به‌یاد داشتند و در نقاط دیگر (مثلاً سوراخانی) فقط درزندگی خصوصی خانوادگی از زبان تاتی استفاده می‌شده[۲]

۱. به‌گفتهٔ و. ایوانوف کلمهٔ «تات» در همه جای ایران به «ایرانیان» اطلاق می‌شود - در موردی‌که بخواهند ایشان را ازکردان و ترکان وعربان مشخص سازند. مثل «کرد وتات»، «ترك و تات». روستائیان پارسی زبان اطراف قزوین نیز خود را تات می‌نامند بارتولد و و. ایوانوف و برخی دیگر از دانشمندان کلمهٔ تات را با تاجیك مربوط می‌دانند. (W. Ivanow, *The dialect of gozärkhon in alamut* [AO, vol. Ix, 1931] P. 253.)

۲. ب. و. میللر تاتها و نقاط مسکونی وگویشهای ایشان (اطلاعات انجمن تحقیق و بررسی درآذربایجان) شماره ۸، دوره VII، باکو سال ۱۹۲۹، ص ۵ - مؤلف تذکر می‌دهد (ص ۷) که حتی درسال ۱۹۲۹ درنواحی خیزی وکوبا تاتهائی زندگی می کردند (نه‌تنها زنان - بلکه مردان هم) که زبان آذربایجانی نمی‌دانستند.

تالیفات مهمی که‌دربررسی زبان تاتی‌ومردم تاتی‌زبان منتشر شده به‌قلم دانشمندان روسی می‌باشد.

زبان طالشی

یك زبان دیگر ایرانی- طالشی - در آذربایجان انتشار دارد. عدهٔ طالشان اندك است. (خود خویشتن را طولیش *Tolich* میخوانند) ودر جلگهٔ پست لنکران درکرانهٔ غربی دریای خزر ونواحی کوهستانی مجاور آن زندگی می‌کنند. طالشان اکثریت (بیش از ۸۰ درصد) مردم نواحی لنکران و زووند و آستارای آذربایجان شوروی را تشکیل می‌دهند. درشمال حدود انتشار زبان طالشی تاقریهٔ بردیك‌کشیده می‌شود وحد غربی آن کوههای طالش در مرز ایران می‌باشد. از سمت جنوب منطقهٔ انتشار زبان طالشی مرز ایران را قطع‌کرده (رود آستارا چای ونقطهٔ مرزی آستارا) ودر خاك ایران امتدادجلگهٔ پست‌کرانهٔ خزر راطی نموده به‌کپورچال (نزدیك بندر پهلوی) می‌رسد. واز آنجا منطقهٔ انتشار زبان‌گیلکی آغاز می‌گردد. در نواحی‌کوهستانی ایران نیز اعم از نواحی مجاور اردبیل ویاکرانهٔ غربی دریای خزر دهکده‌های طالشی وجود دارد.

در اتحاد شوروی به‌تقریب ۱۰۰-۸۰ هزار نفر طالش زندگی می‌کنند و در حدود ایران نیز تخمیناً ۵۰ هزار نفر سکونت دارند.

محققان معتقدندکه طالشان ساکنان اصلی نواحی غربی‌کرانهٔ بحرخزر می‌باشند و درگذشته نقاط مسکونی ایشان بیشتر از حال به‌سوی شمال پیشرفته بود و با نقاط تات‌نشین تماس می‌یافت. اما اصطلاح نژادی «طالش» در منابع قرون وسطی دیده نشده است. قلمرو انتشار زبان طالشی از قرن دوازدهم م. که قبایل ترك بسرزمین مزبور روی آوردند، به‌تدریج محدود شد. درگذشته بخش عظیمی از طالشان شیعه بوده‌اند و فقط در دهکده‌های کوهستانی نزدیك آستارا (تقریباً ۲۵ قشلاق) و درخاك ایران (در ناحیهٔ اردبیل) طالشان سنی زندگی می‌کرده‌اند.

طالشان آذربایجان شوروی به‌زبان‌آذربایجانی نیز سخن می‌گویند وکتابت وسواد را به‌زبان اخیرالذکرفرا می‌گیرند. واقداماتی‌که در حدود سال ۱۹۳۰ برای‌تنظیم‌الفبا و خط طالشی به‌عمل‌آمد به‌سبب آنکه فایدهٔ عملی برآن مترتب نبود بی‌نتیجه ماند(برای آشنائی باخط‌طالشی به‌کتاب ب. و. میللر تحت‌عنوان زبان طالشی چاپ مسکو سال ۱۹۵۳ص ۲۵۳- ۲۴۱ رجوع شود).

بررسی‌زبان طالشی به‌طورکلی ازطرف دانشمندان روسی به‌عمل آمده است. تاریخ این تحقیقات مشروحاً درکتاب سابق‌الذکرب.و. میللر مذکور وفهرست‌کتب ضروری نیز مندرج است.

لهجه‌های نواحی‌مجاور دریای خزر- درایران

... لهجه‌های زیر راجزو